



Fresta kyrka

Rapport 2014:39

Antikvarisk medverkan vid konservering av medeltida altarskåp i Fresta kyrka.

Fresta socken,
Upplands-Väsby kommun,
Uppland.

Hedvig Bellberg
Bebyggelseantikvarie

FRESTA KYRKA

Antikvarisk medverkan vid konservering av medeltida altarskåp i Fresta kyrka, Fresta socken, Upplands-Väsby kommun, Uppland.

Hedvig Bellberg
Bebyggelseantikvarie



Fig.1. Altarskåpet i Fresta kyrka före konserveringen. Konservatorerna har börjat med att provisoriskt fästa flagor och spjälkningar med indränkta mjuka pappersrensor. LP_2014_00274.

INNEHÅLL

Administrativa uppgifter	6
Sammanfattning av utförda åtgärder	7
Byggnadshistorik med relevans för ärendet	7
Altarskåpets status innan konserveringen	8
Utförda åtgärder	9
Avvikelser från arbetshandlingar	17
Iakttagelser under konserveringsarbetet	17
Kulturhistorisk bedömning av utförda åtgärder	17
Handlingar av relevans för ärendet	17

Administrativa uppgifter

Objekt:	Fresta kyrka
Socken:	Fresta
Kommun:	Upplands-Väsby
Landskap:	Uppland
Arbetshandlingar:	Åtgärdsprogram, konservering och rengöring av inventarier, Pictor målerikonservering AB, sept. 2013, Vård- och underhållsplan Fresta kyrka, Stockholms byggnadsantikvarier AB 2005-06-14
Länsstyrelsens beslut:	Beteckning 4331-35770-2013
Byggherre/beställare:	Svenska kyrkan Fresta församling
Entreprenör:	Stockholms målerikonservering AB, Kristin Fyrand och Ewa Björdell och underentreprenör J. Lennartssons snickeri för hjälp med nedtagning, transport och återmontering
Antikvarisk medverkan:	Stockholms läns museum genom Hedvig Bellberg
Byggnadstid:	2014-09-16 – 2014-11-18
Antikvarisk slutbesiktning:	2014-11-18 upphängning av altarskåpet på plats

Sammanfattning av utförda åtgärder

Arbetet innebar konservering av ett medeltida altarskåp, placerat på den södra väggen i kyrkans långhus. Altarskåpet togs ner och flyttades till Stockholms målerikonserverings konservatorstudio under arbetet.

Denna är den 2:a etappen i en invändig restaurering av Fresta kyrka. I etapp 1, som utfördes i mars-april 2014, konserverades sakristian. I etapp 3, som följer fr.o.m. april 2015, kommer bland annat väggar och valv i kyrkans långhus att rengöras.

Byggnadshistorik med relevans för ärendet

Fresta kyrka är av medeltida ursprung och i sina äldsta delar från 1200-talet. Kyrkan restaurerades kraftigt i sin helhet sista gången 1776, varpå den till övervägande delen fick sitt nuvarande utseende.

Fresta kyrkas medeltida altarskåp är av nordtysk framställning och tillverkat omkring tiden 1470. Skåpet har en corpus (mittedel) och två flygeldörrar. Skåpets insida har ett färgschema som går i guld, gråblått och karnationsfärg, och på skåpets utsida även i rött, blått och grön-gula nyanser. På insidan av hela altarskåpet är figurer utskurna, medan flyglarnas utsidor är målade på en slät bakgrund och corpus baksida är träen. Materialet i altarskåpet är ek, med figurer och masverk utsnidade ur trä.

Altarskåpet avbildar den Apokalyptiska madonnan med Jesusbarnet. Hon står på månen, vilken är återgiven i form av ett liggande ansikte, och hon omges av en solstrålkran. Apokalyptisk härrör från Uppenbarelseboken, vilken även kallas Apokalypsen och motivet var vanligt under senmedeltiden. På madonnans båda sidor och i medaljongerna nedanför finns personer från den Heliga släkten. Figurerna på madonnans sidor föreställer fem kvinnor och en man samt flertalet barn kring personernas ben och på kvinnornas armar. I medaljongerna nedanför porträtteras figurernas respektive i form av byster.

På flygeldörrarnas utsidor finns fyra målade bildscener. På altarskåpets vänstra flygelutsida finns högst upp en målning föreställande Gregorii mässa. Därunder finns en målning troligen föreställande syskonen S:ta Maria Magdalena, S:t Lazarus och S:ta Martha. På skåpets högra flygelutsida finns en målning föreställande De Tre Konungarnas tillbedjan och därunder en målning av S:ta Helena, S:t Konstantin och S:ta Veronica. Framställningar av S:t Lazarus är ovanliga. Dock finns i Åls kyrka i Dalarna en identisk helgonuppställning i kyrkans altarskåp. Troligt är att dessa haft en gemensam förlaga. Också i Gagnefs kyrka i Dalarna finns ett altarskåp med helgonen på flyglarnas utsidor. Altarskåpet i Fresta kyrka är också närbesläktat med de skåp som finns i länet i Hammarby, Täby och Sorunda kyrkor. Altarskåpet är utpekats som en särskilt värdefull inventarie i den kulturhistoriska karakteristiken över Fresta kyrka. Altarskåpet stod innan 1776 års restaurering på altaret i koret.

Altarskåpet har under det senaste seklet konserverats 1910 av konservator Allan Norblad, 1934 av konservator John Österlund, 1970-72 av konservator Sven Dahlén, 1983 av konservator Ivar Nordén och 1988 skadeinventerats av konservator Peter Tångeberg samt 2005 skadeinventerats av Stockholms byggnadsantikvarier i samarbete med Krister Berggren Byggkonsult och Hidemark & Stintzing Arkitekter.



Fig.1. Konservatorerna Kristin Fyrand och Ewa Björdell i färd med att provisoriskt fästa flagor och spjällkningar på utsidan av flygeldörrarna inför transporten av altarskåpet till konservatorstudion. Foto H. Bellberg LP_2014_00273.

Altarskåpets status innan konserveringen

Altarskåpet var i relativt god kondition i konstruktion och trämaterial innan åtgärderna, men sprickor i träet och saknade delar av utsnidad trä förekom dock. Förgyllning och färggrundering på skåpet spjällkade och det fanns många blåsor. Skadebilden var omfattande främst på de förgyllda delarna av corpus och på flygeldörrarnas utsidor. Fläckvisa avflagningar och blottläggning av vit grundering förekom också på skåpets insida, på skulpturer och i ramverk. Vissa avflagningar och skador var sedan tidigare täckta med retuscher. Flagningarna på skåpet var pågående och riskerade att orsaka vidare materialförluster om en konservering dröjde. Skåpet var också mycket smutsat. Bysterna i flygeldörrarnas medaljonger var felplacerade, beskrivning gällande detta följer senare i bildtext. (För fördjupad skadebild se Åtgärdsprogram samt Konserveringsrapport).



Fig.2. Nedtagning av altarskåpet i kyrkan. Först lossades och nedtogs den vänstra flygeldörren. På fotot syns Kristin Fyrand, Anders Söderborg och Ewa Björdell. LP_2014_00275.



Fig.3. Altarskåpet packeterades och fraktades till konservatorstudion. I bild Kristin Fyrand och Ewa Björdell. LP_2014_00276.

Utförda åtgärder

Altarskåpet behandlades på plats med vax- och bensinindränkta (Beva 371) japanpappersremсор för att få flagor och spjälkningar att tillfälligt få bättre vidhäftning mot underlaget och inte lossna från skåpet inför och under transporten till konservatorstudion. Flygeldörrarna monterades av och altarskåpet togs ner från väggen. Skåpets tre delar lindades in separat och transporterades till konservatorstudion med hjälp av J. Lennartssons snickeri.

Under arbetet i Stockholms målerikonserverings konservatorstudio avlägsnades det tillfälligt fästade japanpappret med alifatnafta. Ytorna rengjordes med destillerat vatten och för att öka inträngningen av konsolideringen vättes ytorna först med alifatnafta. Bemålade ytor rengjordes allomfattande med destillerat vatten. Altarskåpets skador, dvs blåsor och lossnande färgskikt och förgyllning, konsoliderades med en limmande akrylhartsdispersion (Medium für konsolidierung). Blåsorna återfästes mot underlaget utan att de upphöjda blåsprickorna som bildats i ytan kom att överlappa varandra när de lades tillbaka ner mot underlaget. En del gammalt vax från tidigare konserveringar avlägsnades och annat retuscherades endast. Retuscher bättrades allomfattande och där vit grundering syntes bättrades med en harts- och oljebaserad färg (Mussinifärg). Även musselguld (av 23,75 karat) användes för bättring av de förgyllda partierna. Baksidan av corpus rengjordes med en sotsvamp. En lös del från gallerverket i corpus´ nedre del återfästes med ett fisklim. En kartering av hela konserveringen finns i Konserveringsrapporten. (För fullständig beskrivning av konserveringen samt materiallista se Konserveringsrapport).



Fig.4. och Fig.5. Altarskåpet i konservatorstudion. Den vänstra flygeldörren till altarskåpet konserverad. Insida respektive utsida. På skåpets utsida syns upptill Gregorii mässa. Därunder skymtar syskonen S:ta Maria Magdalena, S:t Lazarus och S:ta Martha. LP_2014_00277, LP_2014_00278.



Fig.6. och Fig.7. Altarskåpets corpus i konservatorstudion före konservering, samt den högra flygeldörren färdigkonserverad liggandes på kyrkans golv innan återmonteringen på plats.
LP_2014_00279, LP_2014_00280.



Fig.8. Detalj på mansbysterna i den högra flygeldörren. Dessa skall egentligen vara placerade i den vänstra flygeldörren för att möta sina respektive. LP_2014_00281.



Fig.9. Altarskåpets corpus konserverad. Här liggandes på kyrkans golv innan återmonteringen. Här syns månen som ett liggande ansikte under madonnan. LP_2014_00282.



Fig.10. På baksidan av corpus finns till höger en stämpel från konserveringen 1910.
LP_2014_00283.

Fig.11. På baksidan av corpus finns till vänster en skrift som ser mycket gammal ut. Texten har inte kunnat tydas.
LP_2014_00284.



På altarskåpets baksida på corpus framträdde efter konserveringen en inpräntad äldre svart skrift som var svårtydd, men föreföll vara mycket gammal. Det framträdde även en tydlig stämpel på baksidan, tydd till A Norblads stämpel från konserveringen 1910.

Figurerna i form av byster på en kvinna och tre män i de nedre medaljongerna i altarskåpets flygeldörrar hade felplacerats vid en tidigare konservering och satt nu vise versa. Figurernas respektive återfinns i de övre helkroppsfigurerna.

Innan altarskåpet återmonterades på plats rengjordes den bakomliggande väggen med en ljus sotsvamp, så att inte altarskåpet skulle behöva tas ner på nytt vid den framtida restaureringen och rengöringen av kyrkorummet, som följer nästa år, 2015.

När altarskåpet återmonterades lyftes corpus upp på de sex väggfasta järn som skåpet vilar på, och skruvades fast i sina tidigare skruvhål, upptill och nedtill i corpus. Därefter häktades flygeldörrarna på, och gångjärnen förseglades med sina gamla splintar.



Fig.12. Innan återmontering av altarskåpet rengjordes väggen bakom skåpet med sotsvamp. På bilden Carl Fredrik Lindeberg och Ewa Björdell. LP_2014_00285



Fig.13. Anders Söderborg och Carl Fredrik Lindeberg återmonterar altarskåpet. LP_2014_00286.



Fig.14. Altarskåpets corpus monteras genom att skruvas på plats i de vägghängda järnen. LP_2014_00287.



Fig.15. Den vänstra flygeldörren monteras på plats och hängs i sina gångjärn. LP_2014_00288.



Fig.16. Altarskåpdörrarnas utsidor är bemålade med kristna motiv och avbildar på vänster sida Gregorii mässa samt syskonen S:ta Maria Magdalena, S:t Lazarus och S:ta Martha. På skåpets högra sida framställs de Tre Konungarnas tillbedjan och S:ta Helena, S:t Konstantin och S:ta Veronica. LP_2014_00289.



Fig.17. Altarskåpet utfällt, efter konservering och upphängning. Notera att i den vänstra flygeldörren finns två kvinnoskulpturer upptill och en kvinnobyst och en mansbyst nedtill. I den högra flygeldörren finns en mans- och en kvinnoskulptur upptill samt i den nedre delen två mansbyster. För att personerna skall bilda par skall de nedre figurerna, som sitter ihop två och två, byta plats så att de vänstra placeras i högra flygeldörren och de högra placeras i den vänstra flygeldörren.
LP_2014_00290.

Avvikelser från arbetshandlingar

Inga betydande avvikelser har gjorts från varken länsstyrelsens beslut eller upprättade arbetshandlingar.

Iakttagelser under konserveringsarbetet

I åtgärdsprogrammet stod att skåpets skick möjligen var för dåligt för att ta altarskåpet till en konservatorstudio. Detta gjordes ändock med ett tillfredställande resultat.

Skåpets förgyllning upptäcktes vara skör även efter konserveringen och konservatorerna förespråkade därav fernissa som slutkonservering. Vid återmonteringen av altarskåpet var det ännu inte fernissat, men det skulle enligt konservatorerna kunna utföras på plats, vilket troligen kommer att ske frampå.

Flygeldörrarnas tyngd vilar uteslutande på sina gångjärn samt corpus upphängning i vägg. Denna variant kan komma att behöva förstärkas, där flygeldörrarna får fästen i vägg och små håltagningar även görs i flygeldörrarna, lika de befintliga i corpus. Detta medför således nya hål både i kyrkväggen och altarskåpet.

De felplacerade figurerna i flygeldörrarna var ännu inte flyttade till sina rätta positioner vid tillbakamonteringen av altarskåpet, men de kommer troligtvis att omplaceras frampå, vilket anges som förslag i åtgärdsprogrammet.

Kulturhistorisk bedömning av utförda åtgärder

Den kulturhistoriska bedömningen av konserveringen av det medeltida altarskåpet i Fresta kyrka är att arbetet utfördes mycket skickligt och med stor vana av målerikonservering. De kulturhistoriska värdena har inte minskat under restaureringen, men ytterligare befasts. Altarskåpet var i ett angeläget behov av konservering, varpå arbetet utfördes utan fördröjning. Altarskåpets omfattande detaljrikedom samt färg och förgyllning framträdde med en klarare styrka och glansgrad efter konserveringen.

Klimatet i Fresta kyrka behöver fortfarande förbättras för att inte liknande skador på nytt skall framträda på de kulturhistoriskt värdefulla inventarierna eller den fasta inredningen.

Handlingar med relevans för ärendet

Länsstyrelsens beslut med beteckning 4331-35770-2013.

Konserveringsrapport, Senmedeltida altarskåp Fresta kyrka, Stockholms målerikonservering AB 2014.

Åtgärdsprogram, Konservering och rengöring av inventarier, Pictor målerikonservering AB sept. 2013.

Vård- och underhållsplan Fresta kyrka, Stockholms byggnadsantikvarier AB 2005-06-14.

Rapporter från etapp 1, restaurering av sakristian, under samma länsstyrelsebeslut med beteckning 4331-35770-2013: Rapport över åtgärder, Pictor Målerikonservering AB, 2013 samt Analysprotokoll från IVL 2014 (finns som bilaga i Rapport över åtgärder).

Rapport 2014:12 Antikvarisk medverkan vid invändig restaurering i sakristian i Fresta kyrka, Stockholms läns museum.

Legars, Niss Maria, Fresta kyrka. I: Låt kyrkorna berätta. Kulturhistoriskt skyddade kyrkor i Stockholms stift. Stockholm 2008.

Smäskrift Fresta kyrka, Inger Wadström, Upplands kyrkor 167, red. Bengt Ingmar Kilström 1975. Dokument i Bebyggelseregistret, Riksantikvarieämbetet, Fresta kyrka, Upplands-Väsby. Sök. 2014-03.

STOCKHOLMS
LÄNS
MUSEUM